

Банківський нагляд на підставі оцінки ризиків

Розглядаються моделі фінансового контролю й етапи його проведення. Досліджуються переваги банківського контролю на основі оцінки ризиків. Аналізуються переваги й недоліки створення мегарегулятора на базі Національного банку України.

Ключові слова: банківський контроль, мегарегулятор, ризик-менеджмент, фінансова сфера.

Відомо, що розвиток банківського сектора передбачає постійне вдосконалення банківського нагляду. Головною метою цього нагляду є безпека і стабільність банківських установ, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Проблема організації ефективного банківського нагляду є предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних авторів: Е. Хелферта, С. Аржевітіна, Л. Примостки, О. Кіреєва, В. Кротюка, В. Міщенко, С. Міщенко, О. Куценко [1-4].

Більшість робіт вищевказаних науковців присвячена розгляду поняття, функцій та основних складових банківського нагляду. При цьому нагляд розглядається як механізм контролю дотримання певних вимог, що діють у банківському секторі. Ми пропонуємо розглянути банківський нагляд як контроль на основі оцінки сучасних ризиків кредитних установ.

Відомо, що сучасні науковці розмежовують банківський нагляд на три етапи (в залежності від життєвого циклу банку):

1. Етап «зародження». На цьому етапі проводиться нагляд за тим, щоб кредитна установа за розміром капіталу та іншими відповідними чинниками відповідала чинному законодавству щодо реєстрації та ліцензування банківських установ. Інструментарієм нагляду на першому етапі є: аналіз статуту банку; аналіз бізнес-плану, що визначає види діяльності, які банк планує здійснювати на найближчий рік, та стратегію діяльності банку на найближчі три роки; перевірка інформації про фінансовий стан учасників, які матимуть істотну участь у банку; перевірка відомостей про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії; перевірка відомостей про професійну придатність та ділову репутацію голови та членів правління (ради директорів) і головного бухгалтера банку; контроль за мінімальним розміром статутного капіталу; перевірка наявності матеріально-технічної бази тощо.

2. Етап «становлення» (зростання активів банку, фінансових показників тощо). На другому етапі банківський нагляд має бути зосереджений на запобіганні виникненню кризових ситуацій у роботі кредитної установи, на виконанні обов'язкових економічних нормативів НБУ, норм відрахувань до резервів на покриття можливих збитків. Інструментарієм нагляду на цьому етапі є: контроль фінансової, управлінської та статистичної звітності; проведення інспекційних перевірок; аналіз висновків внутрішніх та зовнішніх аудиторів; застосування заходів впливу, до яких належать: зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі; встановлення для банку підвищених економічних нормативів; підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами; обмеження здійснення окремих видів опера-

цій з високим рівнем ризику; заборона надавати бланкові кредити; накладення штрафів на керівників банку тощо.

3. Етап «згасання». На третьому етапі банківський нагляд має контролювати процес проведення санації кредитної установи, тобто виведення із стану фінансової кризи, або процес ліквідації банку. Інструментарій нагляду на цьому етапі такий: призначення тимчасової адміністрації банку, що здійснюється у разі: систематичних порушень законних вимог Національного банку України; зменшення розміру регулятивного капіталу банку на 30 відсотків протягом останніх 6 місяців при одночасному порушенні хоча б одного економічного нормативу; якщо банк протягом 15 робочих днів не виконує 10 і більше відсотків своїх прострочених зобов'язань; арешту або набрання законної сили обвинувачувальним вироком щодо злочинних діянь керівників банку; вчинення банком дій щодо приховування рахунків, будь-яких активів, реєстрів, звітів, документів; наявності публічного конфлікту у керівництві банку; наявності клопотання банку про призначення тимчасової адміністрації; введення мораторію на задоволення вимог кредиторів; призначення ліквідатора банку.

Відомо, що практика нагляду за діяльністю банків у різних країнах відрізняється не тільки різноманітністю форм його організації, а й органами, які його здійснюють.

У таких країнах, як Нідерланди, Греція, Іспанія, Нова Зеландія, Бразилія, Болгарія, Хорватія, Індія, Ізраїль, Румунія, Росія, Чехія, органом, на який покладено функції банківського нагляду, є центральний банк.

У деяких країнах нагляд за діяльністю банків виконує незалежний контрольний орган, комісія або агентство (наприклад, у Китаї – це комісія з банківського регулювання).

Однак у багатьох країнах банківський нагляд здійснює мегарегулятор, тобто орган, який регулює не тільки банківську діяльність, а й весь фінансовий сектор (роботу страхових компаній, кредитних союзів, інвестиційних фондів та інших небанківських фінансових установ). Мегарегулятори сформовані в таких країнах, як Австрія, Данія, Люксембург, Мальта, Німеччина, Норвегія та ін.

Кожна з організаційних форм нагляду має як свої переваги, так і недоліки. При виборі системи нагляду необхідно враховувати стратегічні цілі розвитку всієї фінансової сфери економіки.

Як відомо, існують три моделі наглядових систем за фінансовою сферою: секторна модель, модель єдиного нагляду, модель нагляду за завданням [5].

Секторна модель базується на чіткому розподілі завдань і функцій наглядових органів за діяльністю окремих секторів фінансового ринку – банківського, страхового та фондового. Секторна модель є найпоширенішою. Це пояснюється тим, що така модель дає змогу регулювати окремі сегменти фінансового ринку з урахуванням специфіки їх діяльності та впливу на неї агентів ринку. До основних недоліків секторної моделі можна віднести те, що за нею не завжди можна досягти узгодженості в діяльності наглядових органів щодо визначення стратегій розвитку фінансового ринку.

Сучасні фінансові кризи та процес глобалізації фінансової діяльності є впливовими факторами для впровадження **моделі єдиного наглядового органу**. За цією моделлю всі наглядові функції концентруються у мегарегулятора.

Відповідно до **моделі нагляду за завданнями** обов'язки наглядових органів розподіляються на пруденційний нагляд за діяльністю фінансових установ

і нагляд за регулюванням бізнесу у фінансовій сфері з метою забезпечення його прозорості.

Зазначимо, що в Україні нагляд за фінансовим ринком здійснюють на базі секторної моделі, тобто декілька державних установ. Так, діяльність банків контролює Національний банк України (НБУ), роботу кредитних союзів та страхових компаній – Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, діяльність інвестиційних фондів – Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

На наш погляд, після стабілізації сучасного вітчизняного фінансового ринку необхідно впровадити модель єдиного нагляду, тобто всі функції вищевказаних державних органів необхідно передати єдиному регулятору (мегарегулятору). Основною причиною створення такого органу є процес універсалізації вітчизняних фінансових установ, впровадження ними «змішаних» бізнес-продуктів. Наприклад, сучасні банківські продукти можуть містити в собі послуги страхування (бенкешуренс) або пропозиції щодо управління цінними паперами клієнтів. Контроль за розвитком таких «змішаних» бізнес-продуктів значно ускладнює роботу спеціалізованого органу нагляду.

Крім універсалізації, подальший розвиток одержує процес консолідації (об'єднання) фінансових установ у холдинги, корпорації, асоціації тощо. Спеціалізований орган не завжди в змозі адекватно оцінити фінансові ризики таких конгломератів.

Але створення мегарегулятора має і свої недоліки, а саме: загроза створення регуляторної монополіста; високий рівень витрат, пов'язаних із фінансуванням мегарегулятора; нагляд за різними фінансовими установами одним регуляторним органом може спровокувати конфлікт інтересів (корпоративний ризик); складність наданням усім фінансовим установам однакового рівня захисту.

Ефективність нагляду мегарегулятора залежить від рівня його інституційної незалежності. Єдиний орган нагляду має бути захищений від втручання у свою діяльність інших державних органів і мати можливість ініціювати зміни в чинному законодавстві, здійснювати власну кадрову політику тощо.

Відомо, що сучасний банківський нагляд зосереджений, у першу чергу, на виконанні банками встановлених вимог (НБУ перевіряє відповідність діяльності банків правилам та нормам регулювання).

Але в умовах сучасної фінансової кризи головну роль нагляду починає відігравати забезпечення стабільності банківських установ. Для НБУ як регулятора банківської системи вже недостатньо покладатися на виконання банками кількісних та якісних вимог. Національний регулятор має бути впевнений, що в майбутньому банки зможуть уникнути прийняття на себе значних ризиків чи покрити потенційні збитки, пов'язані з ними, якщо такі ризики матимуть місце.

Традиційно перевірка банківської діяльності зводилася в основному до перевірки окремих операцій з метою отримання оцінки фінансової стійкості банку, його внутрішньої політики, процедур і системи внутрішнього контролю. В умовах фінансової кризи перевірка власне операцій уже не розглядається як достатня для забезпечення безперервної, стабільної та безпечної умови роботи банку. Тому наглядовий орган має звертати підвищену увагу, насамперед, на інструменти ідентифікації, оцінки, управління та контролю банківських ризиків.

При здійсненні нагляду на основі оцінки ризиків головним об'єктом контролю з боку НБУ є система ризик-менеджменту банку. Залежно від розмірів кре-

дитної установи системи можуть значно відрізнятися одна від одної ступенем складності банківських операцій і рівнем ризиків, які бере на себе банк. Зрозуміло, що для невеликих кредитних установ, зайнятих у традиційній сфері банківських послуг, достатнім вважаються найпростіші інструменти управління ризиками. Однак банки, що входять у I групу, повинні мати досконалішу систему ризик-менеджменту

Методи нагляду на основі оцінки ризиків і методи нагляду на основі виконання встановлених вимог певною мірою збігаються, однак основна увага нагляду на основі оцінки ризиків приділяється не перевірці виконання формальних регулюючих вимог, а перевірці ефективності механізму управління ризиками. Завдяки цьому національний регулятор може визначити, наскільки толерантну до ризиків політику здійснює керівництво банку та чи забезпечуватиме така політика стійкість банку в майбутньому.

Перевагами застосування нагляду на основі оцінки ризиків є те, що він дозволяє НБУ оцінювати загальний рівень ризиків на час перевірки та прогнозувати його подальше збільшення або зменшення. Крім того, такий нагляд дозволяє уникнути всебічних перевірок здійснюваних банком операцій на предмет відповідності нормам та вимогам, а концентрує свою увагу на тих операціях, що мають підвищений ризик. Таким чином навантаження на наглядовий орган зменшується.

У процесі проведення нагляду регулятивний орган має вивчити питання організації системи внутрішнього контролю та складання фінансової, управлінської та статистичної звітності. Це дозволяє йому переконатися у тому, що організаційна структура банку ефективно забезпечує розподіл повноважень та відповідальності за кожним видом банківських операцій, що підрозділи, які здійснюють банківські операції (фронт-офіси), незалежні від підрозділів, які здійснюють їх реєстрацію в обліку (бек-офіси).

Також наглядовий орган повинен впевнитися, що внутрішній аудит банку забезпечує проведення незалежної та об'єктивної оцінки системи ризик-менеджменту кредитної установи, що звітність, яка надається акціонерам та іншим користувачам фінансової звітності, повністю відображає прийняті банком ризики.

Ефективність банківського нагляду на основі оцінки ризиків залежить від його відповідності до системи стандартів Базеля II, яка включає у себе три компоненти:

Перша компонента включає у себе вимоги до мінімального розміру капіталу, які більш тісно пов'язуються з фактичними основними ризиками банків. Компонента містить методіку розрахунку мінімально необхідного розміру капіталу для трьох ризиків: кредитного, ринкового та операційного. При цьому можуть використовуватися декілька альтернативних варіантів кількісної оцінки кожного з ризиків.

Друга компонента розглядає питання стосовно того, як повинен здійснюватися нагляд на основі оцінки ризиків. Процес наглядової перевірки за цим принципом обов'язково має включати такі етапи:

1. Перевірка адекватності оцінки ризиків. Орган нагляду має переконатися, що кредитна установа проводить оцінку кожного суттєвого ризику, на який вона наражається. У процесі перевірки необхідно з'ясувати, наскільки система ризик-менеджменту банку адекватна стратегічним планам розвитку цієї установи та наскільки в ній враховано результати сучасних методів кількісної оцінки ризиків.

2. Оцінка адекватності капіталу. Нагляд за принципом оцінки ризиків має основну увагу приділяти не лише адекватному рівню капіталу на поточний пері-

од, а й існуванню адекватного плану підтримки капітальної бази банку, який застосовується у процесі реалізації стратегічних цілей розвитку кредитної установи.

3. Оцінка середовища контролю. Нагляд на основі оцінки ризиків має приділяти особливу увагу середовищу контролю, що існує у банку, а саме необхідно дати оцінку рівню адміністративного, юридичного, операційного та фінансового контролю.

4. Контроль дотримання мінімальних стандартів. На цьому етапі перевірки орган нагляду має переконатись у здійсненні банком усіх вимог, які висуваються для отримання дозволу на використанні механізмів захисту від ризиків. Наприклад, для використанні внутрішніх рейтингів для оцінки кредитного ризику банк має отримати письмовий дозвіл від національного регулятора. Своєю чергою національний регулятор, перш ніж надати такий дозвіл, має пересвідчитися в якості системи внутрішніх рейтингів банку та у виконанні ним інших процедурних вимог.

5. Відповідь органу нагляду. На основі проведеної перевірки орган нагляду повинен зробити відповідний висновок щодо розміру та якості капіталу банку і його системи ризик-менеджменту.

Третя компонента стосується ринкової дисципліни, тобто посилення стимулів до зваженого управління ризиками. Ця компонента містить вимоги щодо публічного розкриття банками інформації, необхідної їх клієнтами для прийняття рішення щодо надійності й стабільності роботи кредитної установи.

Згідно з третьою компонентою всі вимоги до розкриття банківської інформації поділяються на дві категорії: вимоги до розкриття кількісної інформації та вимоги до розкриття якісної інформації. На думку авторів Базеля II, наявність у банківській звітності цифрового матеріалу щодо рівня ризиків є недостатнім, оскільки користувач у такій ситуації не зможе визначити спроможність топ-менеджерів адекватно управляти таким обсягом ризику. З цієї причини в компоненті досліджуються вимоги до розкриття якісного характеру – політик, процедур, методик та іншої внутрішньої нормативної бази щодо системи ризик-менеджменту, а також щодо стратегічних цілей, які ставить перед собою банківська установа.

Вимоги до розкриття якісної інформації поділяють на загальні та специфічні. Загальними вимогами передбачається, що банк незалежно від обраного підходу оцінки ризиків обов'язково повинен навести у звітності за кожним окремим сегментом ризику (наприклад, ринковим) опис своїх завдань та політики щодо ризик-менеджменту, в тому числі: стратегії та процеси; структуру та організацію відповідного підрозділу системи ризик-менеджменту; сферу дії і характер своїх систем звітування про ризик або його кількісної оцінки; політику щодо хеджування або пом'якшення ризику та стратегії і процеси для моніторингу ефективності такого хеджування.

Специфічні вимоги до розкриття якісної інформації застосовуються лише до тих банків, які обрали певні поглиблені методи оцінки ризиків.

Базелем II передбачено, що банки повинні розкривати інформацію двічі на рік. Виняток становлять: інформація загального плану про завдання та мету ризик-менеджменту, системи звітності та подібні параметри – може розкриватися раз на рік; інформація щодо складових основного капіталу та значення показника адекватності регулятивного капіталу – раз на квартал для великих банків; інформація щодо величини експозиції до ризику в разі її значної різкої зміни – раз на квартал незалежно від розміру банку.

Зазначимо, що з 2004 р. Національний банк України почав запроваджувати основні принципи Базеля II у вітчизняний банківський сектор. Наприклад, у примітках до фінансової звітності банки України повинні розкривати інформацію про управління ризиками, його платоспроможність тощо.

У цілому подальший розвиток нагляду на основі оцінки ризику надає керівництву банку більше прав для управління ризикованими позиціями, але водночас покладає всю відповідальність за результати управління саме на топ-менеджмент та акціонерів банку.

На наш погляд, подальший розвиток вітчизняного банківського нагляду неможливий без вивчення відповідного європейського досвіду.

Відомо, що основне завдання органу банківського нагляду країн-членів ЄС полягає у здійсненні перевірки відповідності банків та інших кредитних установ, які вони регулюють, нормам і вимогам, розробленим регулюючим органом, а також застосовуванні заходів у разі виявлення недоліків у діяльності банку.

Наглядний контроль над банківською сферою у країнах – членах ЄС має два рівні:

- перед населенням, з метою забезпечення фінансової стабільності і надійності всієї банківської системи;
- перед вкладниками і кредиторами.

Проте такий дворівневий контроль має ряд обмежень. Наприклад, наглядовий орган не може впливати на виконання окремих договорів між банками і їх контрагентами та (або) припиняти їх дію.

Відомо, що успішне впровадження європейських принципів ефективного банківського нагляду в банківський сектор України передбачає наявність: компетентних і професійних фахівців, що працюють у сфері банківського нагляду; певних законодавчих актів, що сприяють проведенню стабільної і стійкої банківської політики; відповідних вимог до системи ризик-менеджменту; відповідних вимог з ведення бухгалтерського обліку, складання фінансової звітності і розкриття інформації, виконання яких забезпечувало б фінансову прозорість банку.

На думку експертів, впровадження європейських основних принципів ефективного банківського нагляду може значно покращити стабільність банківського сектора України. Відомо, що сучасний вітчизняний банківський сектор характеризується слабкою здатністю протистояти внутрішнім та зовнішнім кризовим явищам.

Так, за станом на 01.01.2011 р. у стадії ліквідації перебувало 18 банків, з них 17 ліквідовувалися за рішенням Національного банку України, 1 – за рішенням Господарського суду [6].

По банках, що перебували в стадії ліквідації, залишок активів дорівнював 20 775,2 млн. грн., сума реалізованих (повернутих) активів становила 892,8 млн. грн., визнана кредиторська заборгованість – 20 477,3 млн. грн., задоволення кредиторських вимог ліквідаторами – 3 966,2 млн. грн., у тому числі вимог фізичних осіб – 75,1 млн. грн. та вимог юридичних осіб – 3 891,1 млн. грн. (табл. 1).

Зазначимо, що незважаючи на значну кількість ліквідованих банків у період сучасної фінансової кризи, досвід проведення процедури ліквідації на теперішній час ще не узагальнений і не має відповідного наукового обґрунтування. Хоч ліквідація банків і здійснюється з дотриманням певних норм, але щоразу процедури та організація заходів різні.

Таблиця 1

Динаміка основних показників банків, що перебували у стадії ліквідації (млн. грн.)*

Показники	01.01.2010 р	01.01.2011 р.	Зміна
Кількість банків, одиниць	13	18	5
Активи	6 609,9	20 775,2	14 165,3
Повернуто коштів за рахунок надходжень на накопичувальний рахунок та в касу	181,2	892,8	711,6
Кошти боржників	5 290,4	16 176,9	10 886,5
Визнана кредиторська заборгованість	5 492,7	20 477,3	14 984,6
Задоволення вимог кредиторів ліквідаторами	133,6	3 966,2	3 832,5
Задоволення вимог кредиторів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб	1 393,0	3 610,0	2 217,0
Витрати ліквідаційних комісій	47,6	354,4	306,8
Залишок коштів на накопичувальному рахунку	17,4	404,7	387,3

* Складено на основі даних офіційного сайту Національного банку України.

Як свідчить сучасна банківська практика, в роботі ліквідаторів та ліквідаційних комісій трапляються певні недоліки й помилки. Якщо процедура заходів захисту клієнтів і вкладників у діючих банках певним чином відпрацьована, то у випадках із ліквідацією банків вона лише задекларована законодавством. Це вимагає від національного регулятора виваженого підходу в кожному окремому випадку ліквідації, використання всіх можливостей максимальної прозорості процесу і згладжування можливих соціальних і економічних наслідків.

Крім нагляду за процесом ліквідації банків, на початок 2011 р. було підготовлено 243 рішення Комісії з питань безвиїзного нагляду та 105 рішень Комісії щодо діяльності тимчасових адміністраторів банків. Зазначимо, що в умовах фінансової кризи вітчизняний банківський нагляд виявився недостатньо ефективним та оперативним (наприклад, запізніле введення тимчасової адміністрації). Недосконалі методи нагляду та низький рівень оперативності їх застосування лише поглибили проблеми банківського сектора економіки України.

Одним із варіантів підвищення ефективності банківського нагляду є, по-перше, створення єдиного мегарегулятора, по-друге, впровадження методів нагляду на основі оцінки ризиків.

Банківський нагляд має особливу увагу приділяти системі ризик-менеджменту і вмінню своєчасно визначати потенційні загрози для стабільності кредитної установи. Органи нагляду повинні вміти визначати здатність топ-менеджерів банку забезпечити його подальший розвиток, визначений відповідними стратегічними цілями, у безпечному режимі.

Список використаних джерел

1. Кротюк В. Базель II: контроль з боку органу нагляду та ринкова дисципліні / В. Кротюк, О. Куценко. // Вісник НБУ. – 2007. – №5(135). – С. 3-5.

2. Міщенко В. Еволюція банківського нагляду: європейський досвід / В. Міщенко, В. Крилова, Є. Швець. // Вісник НБУ. – 2007. – №7(137). – С. 5-10.
3. Міщенко С. Вдосконалення інституційної структури нагляду за фінансовим сектором / С. Міщенко // Банківська справа. – 2007. – №1(73). – С. 41–56
4. Аржевітін С. Побудова системи нагляду за фінансовою сферою / С. Аржевітін // Вісник НБУ. – 2009. – №5(135). – С. 46-49.
5. Банковский надзор. Европейский опыт и российская практика. – М. : Представительство Европейской Комиссии в России, 2005. – С. 24.
6. Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

Бобиль В. В. Банковский надзор на основании оценки рисков.

Рассматриваются модели финансового контроля и этапы его проведения. Исследуются преимущества банковского контроля на основе оценки рисков. Анализируются преимущества и недостатки создания мегарегулятора на базе Национального банка Украины. Ключевые слова: банковский контроль, мегарегулятор, риск-менеджмент, финансовая сфера.

Bobyl V. V. Bank Supervision Based on Risk Assessment.

The models of financial control and stages of its realization are considered. The advantages of the bank control on the basis of risk evaluation are examined. The advantages and disadvantages of creation of a megaregulator on the basis of the National Bank of Ukraine are analyzed. Key words: bank control, megaregulator, risk-management, financial sphere.

Надійшло 20.021.2012 р.